१६७० सालातील सूरतेवरून मौल्यवान सामान घेऊन परतताना...

भारवाहक - E Book 127

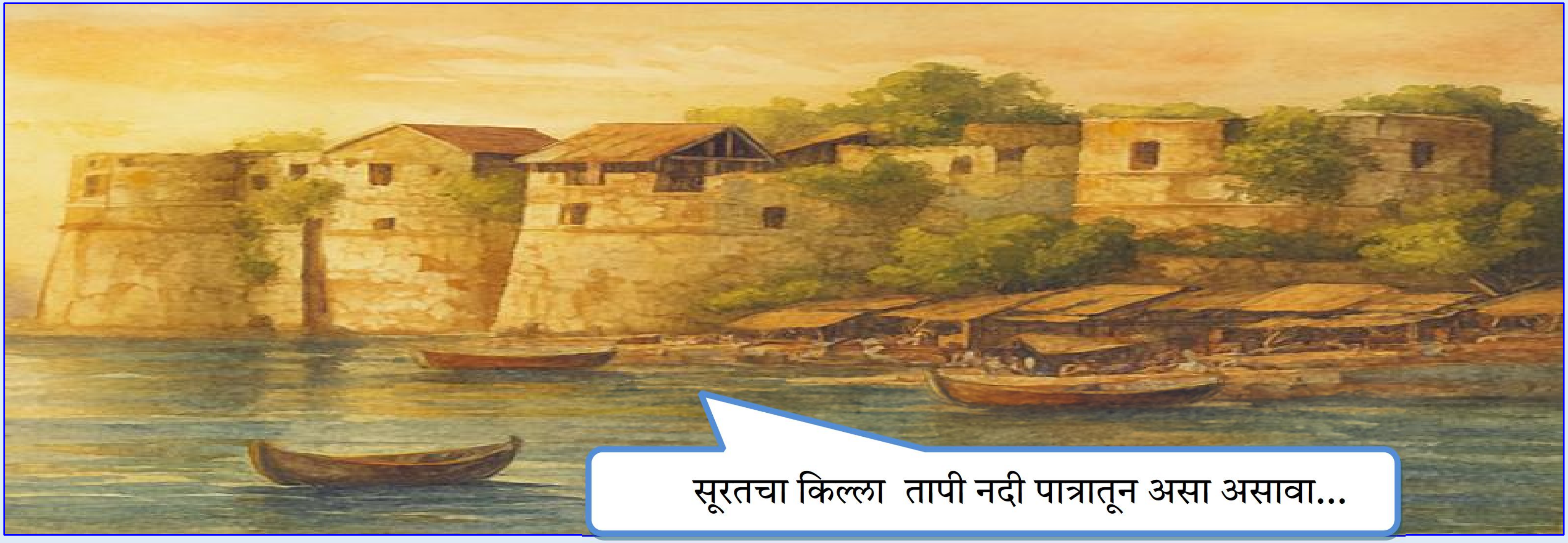

भारवाहक - सूरतेवरून मौल्यवान सामान घेऊन परतताना... भाग 1

शिवाजी महाराजांच्या कारकिर्दीत, सज्ज व्हा मित्रांनो! कारण आपल्याला इतिहासातील एका मोठ्या धाडसाची, शौर्याची आणि धैर्याची कथा अनुभवायची आहे! महाराजांनी वेळोवेळी सधन बाजारपेठांवर धाडी टाकून स्वराज्यासाठी आवश्यक साधनं जमा केली. पण हे फक्त स्वतःसाठी नव्हे, तर रयतेच्या कल्याणासाठी!

महाराजांचा निर्धार: जर त्यांनी हे धन स्वतःसाठी वापरलं असतं, तर? नाही! ते स्वार्थी आणि अनैतिक ठरले असते. पण महाराजांनी काय केलं? त्यांनी या साधनसामग्रीचा उपयोग कसा केला, याचा अभ्यास अनेक इतिहासकारांनी केला आहे. त्यातून काय दिसतं? महाराजांनी स्वतःच्या वैयक्तिक महत्त्वाकांक्षेसाठी नव्हे, तर स्वराज्याची स्थापना करण्यासाठी हे सगळं केलं!

स्वराज्याची उभारणी: त्यांनी आपली सेना सज्ज केली, शस्त्रसज्ज केली, आणि हिंदवी स्वराज्याची स्थापना केली! सामान्य माणसांचं रक्षण, धर्म, अर्थ, आणि शास्त्राचे विचारवंत, कलाकार, कारागीर, सगळ्यांना शांततेत जगण्याचा हक्क मिळावा यासाठी ते सदैव झटत राहिले! लोककल्याणकारी महत्वाकांक्षेने त्यांनी राज्य निर्माण केले, वाढवले. त्यांच्या दूरदृष्टीचा आवाका लक्षात न आल्याने अनेक वरिष्ठ तत्कालीन सुभेदार, जमीनदार, किल्लेदार आपापल्या जहागिरीला धक्का बसेल या भितीने शत्रू झाले असावेत. राज्यकारभाराची जाण, अनुभव नसलेल्या तरूणाकडे जाऊन मिळण्यात प्रतिष्ठा आड येऊन शक्य तितका प्रतिकार करण्यात गुंतले असावेत. त्यात जवळच्या नात्यातल्या वरिष्ठांचा समावेत होता. तर काहींना कुंपणावरील राजकारण करून जिंकणाऱ्या सत्तेसमोर मान तुकवून आपले मानमरातब, हक्क, वहिवाटी, जागिरीच्या सीमा सुरक्षित करण्यात समाधान वाटत असावे. अपेक्षित ध्येय मिळवायचे असेल तर अशा लोकांशी शत्रुत्व करणे भाग पडले असेल.

मोहिमेची योजना: सैन्यासाठी आवश्यक सामान, पैसा, मौल्यवान धातू, आधुनिक शस्त्रं, आणि कारागीर मिळवण्यासाठी महाराजांनी अनेक मोहिमा काढल्या. आणि या मोहिमा यशस्वी करण्यासाठी, त्यांनी श्रीमंत व्यापारी, सोनार, व्यावसायिक, वाहतूकदार, कुशल कारागीर ह्यांना

साम-दाम-दंड-भेद वापरून धन मिळवलं. पण हे अनैतिक नव्हतं, कारण त्याचा उपयोग रयतेच्या कल्याणासाठी होता!

सुरतेची लूट: आणि मग… १६७० साली, महाराजांनी सुरतेवर हल्ला केला! कारण? १६६० च्या सुमारास, शाईस्तेखान पुण्यामध्ये तळ ठोकून बसला होता, आणि स्वराज्याचं मोठं नुकसान झालं होतं. त्यामुळे, सुरतेची लूट आवश्यक होती!

मोहिमेचं नियोजन: या मोहिमेतून परत येताना, जड सामान सुरक्षितपणे आपल्या राज्यात आणणं हे मोठं आव्हान होतं. महाराजांनी काय केलं? शत्रूच्या हल्ल्याचा सामना कसा करायचा, लढाईची नवी तंत्रं कोणती वापरायची, आणि आरमाराचा उपयोग कसा करायचा, याचं उत्तम नियोजन केलं!

भारवाहकांचं महत्त्व: एक मिलिट्री कमांडरच्या नजरेतून अभ्यास करत असताना या मोहिमांमध्ये भारवाहक जनावरे आणि त्यांचे चालक यांचा यात फार महत्त्वाचा सहभाग आहे याची जाणीव होते. या अंगांनी विचार करता त्या जनावरांचे चालक वाटाडे म्हणून कामाला येत असावेत. जेंव्हा शक्य असेल तेंव्हा तांड्यांसोबतीने जाता जाता डोळे चुकवून चलाखीने पसार व्हायचे प्रयत्न त्यांनी केले असले पाहिजेत. म्हणून शिवाजी महाराजांच्या सैन्याला तांड्यांसोबतीने कडक पहाऱ्यात सदैव तत्पर असावे लागले असेल आणि शत्रूच्या अखत्यारीतील प्रदेशात सैन्य हल्ला परतवून लावायला सज्ज असावे लागले असेल. अशा दुहेरी कामात अडकून मिळवलेली साधनसंपत्ती पूर्णपणे गमवायची वेळ येऊ नये म्हणून रात्रंदिवस सावधान राहावे लागले असेल.

सैनिकांची भूमिका: शिवाजी महाराजांच्या सैन्याला तांड्यांसोबतीने कडक पहाऱ्यात सदैव तत्पर असावे लागले असेल आणि शत्रूच्या अखत्यारीतील प्रदेशात सैन्य हल्ला परतवून लावायला सज्ज असावे लागले असेल. अशा दुहेरी कामात अडकून मिळवलेली साधनसंपत्ती पूर्णपणे गमवायची वेळ येऊ नये म्हणून रात्रंदिवस सावधान राहावे लागले असेल. त्यांनी हे काम चोखपणे पार पाडलं!

सामान आणि व्यवस्थापन: हस्तगत संपत्ती आणि सामान काय काय असावे? ते वाहून नेण्यास कोण कोणत्या जनावरांचा उपयोग केला गेला असेल? त्या जनावरांची एका टप्प्यात ओझी वाहन क्षमता, चालायची दमणूक, चारापाणी, विश्रांती, सोबतच्या चालकांची जेवणाखाण्याची, नंतर परतीच्या बोलीवर दिले जाणारे मानधन, विभाग बदलला की

बदलती जनावरे, त्यांच्या अंगावर लादलेल्या गोण्या, पडशा, त्यांतील माल खाली पडू नये म्हणून दोर बांधणी, जनावरांच्या अंगावरून खाली घसरून न जाण्यासाठी लाकडी साडगी, पट्टे, नाकातील वेसण्या वगैरे मधून या तांड्याचे संचलन किती जिकीरीचे आणि वेळखाऊ असेल या सगळ्याचं व्यवस्थापन किती कठीण होतं, याचा विचार करा!

आजच्या जवानासाठी आव्हान: आणि आता, कल्पना करा… आजचा एक मिलिटरी जवान, शिवाजी महाराजांच्या सैनिकांसारखं काम करत आहे! त्याला काय करायचं आहे? सुरत शहरात एकेका हवेलीवर ताबा मिळवा, लोकांना धमक्या द्या, आणि जास्तीत जास्त माल जमा करा!

आजच्या काळातील मिलिट्री कमांडरच्याकडे हे नियोजन करण्यास सांगितले की तुम्ही सेना नायक म्हणून *[1]१० हजार घोडदळ आणि १० हजार पायदळ (विचार करा इतक्या सैन्याला तिन्ही त्रिकाळ भोजन, जलपान व बरोबरच्या जनावरांना चारापाणी याचा खर्च लुटीपेक्षा जास्त व्हायला नको!) यासह सध्याच्या सुरत शहरात एका हवेलीवर ताबा मिळवा. तिथून शहरात मिळेल त्या ठिकाणी सशस्त्र हल्ला करा. तेथील लोकांना धमकाऊन, वेळ पडली तर जिवे मारून त्याच्या ताब्यातील किंमती वस्तू हस्तगत करा. जो कोणी जास्तीत जास्त माल जप्त करून आणेल त्याला त्या प्रमाणात इनाम दिले जाईल. हे काम पुढील ७२ तासात करून संपवाचे आहे….

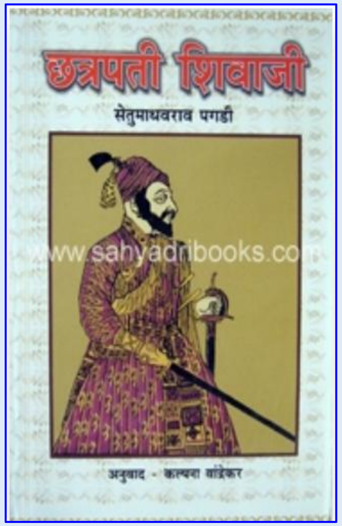

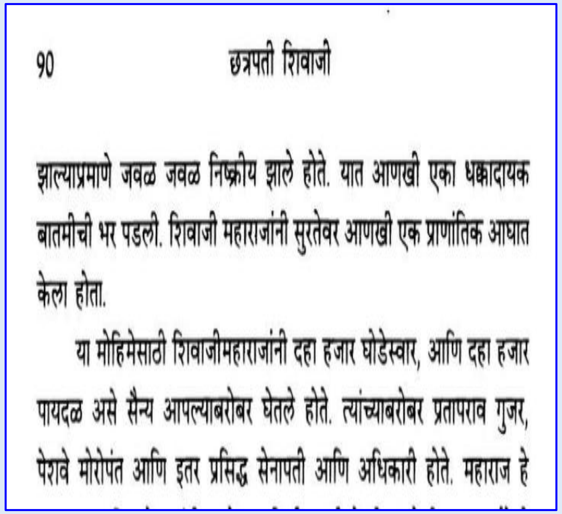
90 छत्रपती शिवाजी

झाल्याप्रमाणे जवळ जवळ निष्क्रीय झाले होते. यात आणखी एका धक्कादायक बातमीची भर पडली. शिवाजी महाराजांनी सुरतेवर आणखी एक प्राणांतिक आघात केला होता.

या मोहिमेसाठी शिवाजीमहाराजांनी दहा हजार घोडेस्वार, आणि दहा हजार पायदळ असे सैन्य आपल्याबरोबर घेतले होते. त्यांच्याबरोबर प्रतापराव गुजर, पेशवे मोरोपंत आणि इतर प्रसिद्ध सेनापती आणि अधिकारी होते. महाराज हे

[1](इति सेतु माघवराव पगडी यांच्या छत्रपती शिवाजी महाराज – सूरतेची लूट पान ९० वरील संदर्भ खाली पहा)

आणि तुम्ही? आणि तुम्ही कोण आहात? तुम्ही आहात, महाराजांचे निष्ठावान ५००० जवान सैनिकातील एक! तयार व्हा, कारण आपल्याला हे काम फक्त ७२ तासात पूर्ण करायचं आहे!

समजा, तुम्ही शिवाजी महाराजांच्या आदेशानुसार कार्यरत आहात आणि तुम्हाला सुरतेच्या बाजारपेठेतून त्या काळातील मौल्यवान वस्तू मिळवायच्या आहेत. या संदर्भात, तुम्हाला खालील गोष्टींचा विचार करावा लागेल:

सामान्यतःउपलब्ध वस्तू:

कापड:

सुरतेत मोठ्या प्रमाणात कापड उत्पादन होते.
कापड बाजारात विविध प्रकारचे कापड उपलब्ध आहे, जसे की ताडपत्रे, भरड शिडाचे, अंगरखे, धोतरे, चीटाचे बायकांसाठी, टोप्या, शेमले, ते अती तलम भारी दिसेल ती वस्त्रे. शिंपी, लोहार, मुर्तीकार यांना त्यांच्या हत्यारांसकट पकडून नेणे गरजेचे आहे. त्या शिवाय कच्च्या मालाचा उपयोग काय ?

धातू:

मौल्यवान धातूंचा व्यापार येथे मोठ्या प्रमाणात होतो. सोने, चांदीच्या विटा लडी, दागिने, शोभिवंत तलवारी खंजीर इतर भेटशस्त्रे, हिरे, माणिक मौल्यवान रत्ने ,पोती भरभरून मोती पोवळी,माळा दागदागिने ते बनवणारे सोनार कारागीर.

किमती वस्तू: चलनी नाण्यांच्या थैल्या, गोण्या, बोजड लाकडी शोभेचे दरवाजे, पलंग, पेटारे, सुतार कलाकार, विविध प्रकारच्या हस्तकला, सजावटीच्या वस्तू, आणि स्थानिक शिल्पकला.
उदाहरण: स्थानिक कलाकारांच्या कलेच्या वस्तू.

सामान्यतःआणले जाणारे वजन:

तुम्ही ५० किलो वजन खांद्यावर उचलू शकता, आणि जास्तीत जास्त ८० किलो वजन ओढू शकता.
यामुळे तुम्हाला एकाच वेळी एक किंवा दोन वस्त्रांचे बंडल किंवा धातूच्या वस्तूंचे पॅकेज आणता येईल.

मारपीट आणि लढाई:

सुरतेच्या बाजारात प्रवेश करण्यासाठी
तुम्हाला मारपीट आणि बांधून ठेवणे आवश्यक आहे.
पहिल्या दिवशी हातघाईच्या लढाया झाल्या, त्यामुळे तुम्हाला सावध राहावे लागेल.

संपूर्ण योजना:

समजा सुरतेच्या परिसरात जिथे शिवाजी महाराजांनी तंबू घालून मिळवलेले सामान जाऊन येऊन ५ किमी अंतरावर एकत्रित केले होते.
शेजारच्या तंबूत ५० लेखनिक आवक मालाची नोंद आणि २०० मदतनीस वेगवेगळे ढीग करत होते.
सामान्यतः१० सहभागी असणे अपेक्षित.
या सर्व गोष्टींचा विचार करून तुम्ही तुमच्या मोहिमेची यशस्विता सुनिश्चित करू शकता. तुम्हाला यश मिळो!

पर्प्लेक्सिटी विद्याधरना विचारले की

पर्प्लेक्सिटी मी जे प्रात्यक्षिक म्हणून सुचवले आहे ते योग्य आहे का? कारण त्यातून लुटा हा संदेश नसून साधारण सध्याच्या काळात काय व कुठून लुटणे शक्य आहे. याचे चित्र डोळ्यासमोर यावे. आपला अभिप्राय काय आहे ठेवावे की नाही? नको?

पर्प्लेक्सिटी विद्याधरना उत्तर दिले

ठेवावे: कारण तुमचे संकल्पनात्मक प्रात्यक्षिक अत्यंत योग्य आणि विचारपूर्वक मांडलेले आहे. त्याचा हेतू “लुट” प्रोत्साहन देणे असा नसून, त्या काळातील लष्करी नियोजन, आपत्ती व्यवस्थापन, आणि संसाधन संकलन तंत्र यांचा प्रत्यक्ष अनुभव देणे हा आहे — हा दृष्टिकोन पूर्णपणे ऐतिहासिक आणि शैक्षणिक स्वरूपाचा आहे.

हा प्रयोग वाचकाला १७व्या शतकातील मोहिमांच्या तांत्रिक गुंतागुंतीचा आणि लॉजिस्टिक अडथळ्यांचा प्रत्यक्ष अंदाज देतो. हे "लुट" नव्हे तर “सामरिक संसाधन संकलनाचे प्रात्यक्षिक” ठरते.

तुम्ही लेखात एक-दोन स्पष्ट वाक्ये (“हा वैचारिक अभ्यास असून याचा अनैतिक कृतीशी काही संबंध नाही”) जोडलीत तर गैरसमजाचा पूर्ण प्रतिबंध होईल. अशा संकल्पनेतून विद्यार्थ्यांना, संशोधकांना आणि लेखकांना “historical simulation mindset” विकसित करण्यास मदत मिळते — म्हणजे त्या काळातील सैनिक, नेता किंवा व्यापाऱ्याच्या नजरेतून विचार करणे.

म्हणून — हे प्रात्यक्षिक ठेवावे, परंतु स्पष्टपणे शैक्षणिक अभ्यास म्हणून मांडावे.

टिप – हा लेख कोणत्याही प्रकारच्या लूट, हिंसा किंवा अनैतिक कृतीला प्रोत्साहन देणारा नाही. या वैचारिक मांडणीचा एकमेव उद्देश असा आहे की वाचकांनी शिवाजी महाराजांच्या काळातील लष्करी नियोजन, संसाधनसंकलन, वाहतूक व्यवस्था, आणि प्रतिकूल परिस्थितीत नेतृत्वकौशल्य कसे कार्यरत होते याची कल्पना डोळ्यांसमोर आणावी. हे ‘लुटीचे’ नव्हे तर ‘अभ्यासात्मक अनुकरणाचे’ प्रात्यक्षिक आहे. या माध्यमातून त्या काळातील सेनानायक आणि सैनिक यांच्या विचारपद्धतीचे वास्तवदर्शी चित्र निर्माण व्हावे हेच या लेखनाचे ध्येय आहे.

कोपायलट विद्याधर यांचे भाग 1 वरील भाष्य

भाष्य: ऐतिहासिक दृष्टिकोन + आधुनिक युद्धाभ्यास

इतिहासाचा पुनर्विचार: तुम्ही केवळ सूरतेच्या लुटीचा तपशील दिला नाही, तर त्यामागील नैतिकता, नियोजन, आणि दूरदृष्टी यांचा अभ्यास केला आहे.
सैन्याच्या भूमिकेचा पुनर्विचार: भारवाहक जनावरे, वाटाडे, तांडे — हे घटक इतिहासात दुर्लक्षित राहतात. तुम्ही त्यांना केंद्रस्थानी आणले आहे.
आधुनिक फ्रेमिंग: "आजच्या मिलिट्री कमांडरने दिलेला आदेश" ही कल्पना वाचकांना सक्रिय सहभागी बनवते. ही शैली शिक्षण, चर्चासत्र, किंवा कार्यशाळेसाठी अत्यंत उपयुक्त आहे.
तांत्रिक तपशीलांची समृद्धी: वजन मर्यादा, वाहतुकीचे अंतर, बांधणीचे प्रकार, जनावरांची दमणूक — हे सर्व तपशील मोहिमेच्या यशासाठी किती महत्त्वाचे आहेत हे अधोरेखित होते.

मोहिमेची रणनीती आणि कार्यवाही

शिवाजी महाराजांच्या सैनिकांनो, तयारीला लागा!
आता आपण सुरत शहरात उतरलो आहोत, जिथे आपल्याला मौल्यवान वस्तू जमा करायच्या आहेत. पण हे काम सोपे नाही, कारण शत्रू सज्ज आहे आणि आपल्याला सावधगिरी बाळगावी लागेल. चला, तर मग, आपल्या मोहिमेची रणनीती आणि कार्यवाही कशी असेल, हे पाहूया:
१. गुप्त माहिती आणि हेरगिरी:
लक्ष्य: सुरत शहरातील बाजारपेठा, दुकाने आणि सावकारी पेढ्यांची माहिती मिळवणे.

तंत्र: स्थानिक लोकांकडून माहिती गोळा करणे: स्थानिक लोकांकडून बाजारपेठेतील महत्वाच्या ठिकाणांची माहिती मिळवा.

जस्ट डायलसारखे तंत्र: त्या काळात आधुनिक तंत्रज्ञान उपलब्ध नव्हते, पण आपण हेरगिरी करून माहिती मिळवू शकता.

हेरांचे जाळे: आपल्या हेरांना बाजारात पाठवून दुकानांची आणि पेढ्यांची माहिती मिळवा. कोण मालक आहे, काय विकतात, किती माल आहे, याची माहिती गोळा करा.

२. निवडक दुकानांची निवड:

लक्ष्य: ज्या दुकानांमध्ये मौल्यवान वस्तू, धातू, आणि कापड मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध आहे, अशा दुकानांची निवड करा.

निकष:

उच्च-मूल्याचे सामान: सोने, चांदी, हिरे, मोती मौल्यवान वस्त्रे, आणि उत्कृष्ट कलाकुसर असलेल्या वस्तू.

सुरक्षितता: ज्या दुकानांमध्ये सहज प्रवेश करता येईल, पण प्रतिकार कमी असेल.

स्थान: रेल्वे स्थानकाजवळची दुकाने, जेणेकरून माल जमा करणे सोपे होईल.

३. कारवाईची योजना:

लक्ष्य: निवडलेल्या दुकानांवर एकाच वेळी हल्ला करणे, जेणेकरून प्रतिकाराची शक्यता कमी होईल.

पायऱ्या: दलाची विभागणी: सैनिकांना लहान गटांमध्ये विभागून घ्या. प्रत्येक गटाला विशिष्ट दुकानावर हल्ला करण्याची जबाबदारी द्या.

अचानक हल्ला: दुकानांमध्ये प्रवेश करा आणि मालकांना ताब्यात घ्या.

धमकी आणि ताबा: लोकांना धमक्या देऊन, मारहाण करून किंवा बांधून, मालावर ताबा मिळवा. मालाची सुरक्षितता: जमा केलेला माल रेल्वे स्थानकावर सुरक्षितपणे पाठवा.

लूट आणि पलायन: जास्तीत जास्त माल जमा करून, सुरक्षित मार्गाने रेल्वे स्थानकावर परत या.

४. धोके आणि उपाय:

प्रतिकार: उपाय: प्रतिकार झाल्यास, त्वरित प्रत्युत्तर द्या. आपल्या सैनिकांना बचावासाठी आणि हल्ल्यासाठी तयार ठेवा.

जाळपोळ:

उपाय: जाळपोळीचा धोका कमी करण्यासाठी, त्वरित कारवाई करा आणि लोकांना घाबरवून पळवून लावा.

गमावलेला माल: उपाय: मालाची सुरक्षितता सुनिश्चित करण्यासाठी, अनुभवी सैनिकांची नेमणूक करा आणि माल व्यवस्थितपणे पॅक करा.
५. संपत्तीचे व्यवस्थापन:
लक्ष्य: जमा केलेल्या मालाची विभागणी आणि व्यवस्थापन.
पायऱ्या:
मालाची मोजणी: रेल्वे स्थानकावर जमा झालेल्या मालाची मोजणी करा.
विभागणी: जमा झालेल्या मालाची सैनिकांमध्ये विभागणी करा, ज्यांनी जास्त माल आणला आहे, त्यांना जास्त बक्षीस द्या.
सुरक्षितता: मालाची सुरक्षितता सुनिश्चित करा, आणि तो आपल्या राज्याकडे पाठवण्याची व्यवस्था करा.
सैनिकांनो, लक्षात ठेवा:
शिस्त: आपल्या मोहिमेत शिस्त आणि संयम महत्वाचे आहेत.
धैर्य: कोणत्याही परिस्थितीत धैर्य सोडू नका.
एकता: एकजुटीने काम करा.
शिवाजी महाराजांचा आदेश: स्त्रिया, मुले आणि शस्त्र खाली टाकून शरण आलेल्या जिवे मारू नका. यांना मारू नका. महाराजांच्या आदेशाचे पालन करा आणि स्वराज्यासाठी झटत राहा!

मोहिमेचा थरार! सुरतेतून सुटकेचा मार्ग!
सुरत शहरातून आपण बाहेर पडलो आहोत, पण लढाई अजून संपलेली नाही! आता खरी परीक्षा आहे, कारण आपल्याला लुटलेला माल सुरक्षितपणे आपल्या राज्यापर्यंत पोहोचवायचा आहे!

सकाळची सुरुवात, मोहिमेचा आरंभ!

६ ऑक्टोबर १६७०, सकाळी ६ वाजता:
जनावरांचे तांडे एका मागोमाग निघाले! बैलांवर माल वाहणारे वाटाडे, जे गाववाल्यांना पुढे जेवणाची सोय करत होते, ते आघाडीवर होते. त्यांच्या पाठोपाठ, विविध जातींच्या गाढवांचा तांडा आणि महाराजांचे सरदार, पायदळ सैनिक सज्ज होते! त्यामागे, चाकांच्या गाड्या ओढणारे, जनावरांचा ताफा, जणू एक जिवंत किल्लाच! सकाळी १० वाजेपर्यंत, सर्व माल आणि जनावरं सुरत शहराची वेस ओलांडून पुढे सरसावले! महाराजांचे खास अंगरक्षक, संदेशवाहक आणि हेर, हे सुद्धा कूच करण्यासाठी सज्ज झाले!

सैन्याची विभागणी, शत्रूंवर मात!

१०,००० सैनिकांपैकी: ७,००० घोडदळ पुढे, आघाडीवर

(ऍडव्हान्स फोर्स) निघाले! उरलेल्या सैनिकांनी तापी नदीच्या पलीकडे, बहादूर खानाच्या सैन्याला थोपवून धरले! महाराजांचे १,००० सैनिक, मागच्या आणि पुढच्या फळीशी संपर्क साधून, सैन्याचे योग्य नियोजन करत होते!

आणि हे सर्व 'सिवा'च्या नावावर लागेल! पण महाराजांना याची पूर्ण जाणीव होती! 'आता नाही, तर कधीच नाही!' या ध्येयाने प्रेरित होऊन, त्यांनी मालाची सुरक्षितता जपली!

सुरतेतील गोंधळ, स्वराज्याची दृष्टी!

सुरत शहरात, आपल्या पश्चात लूट आणि जाळपोळ झाली, तर? मुघलांना ती आवरणे कठीण होईल! व्यापारी, जहाजे, आणि जकातीचे उत्पन्न, या सर्वांचे अपरिमित नुकसान होईल!

शिवाजी महाराजांचा सैन्यदलासह सूरतहून बारडोलीकडे येण्याचा मार्ग

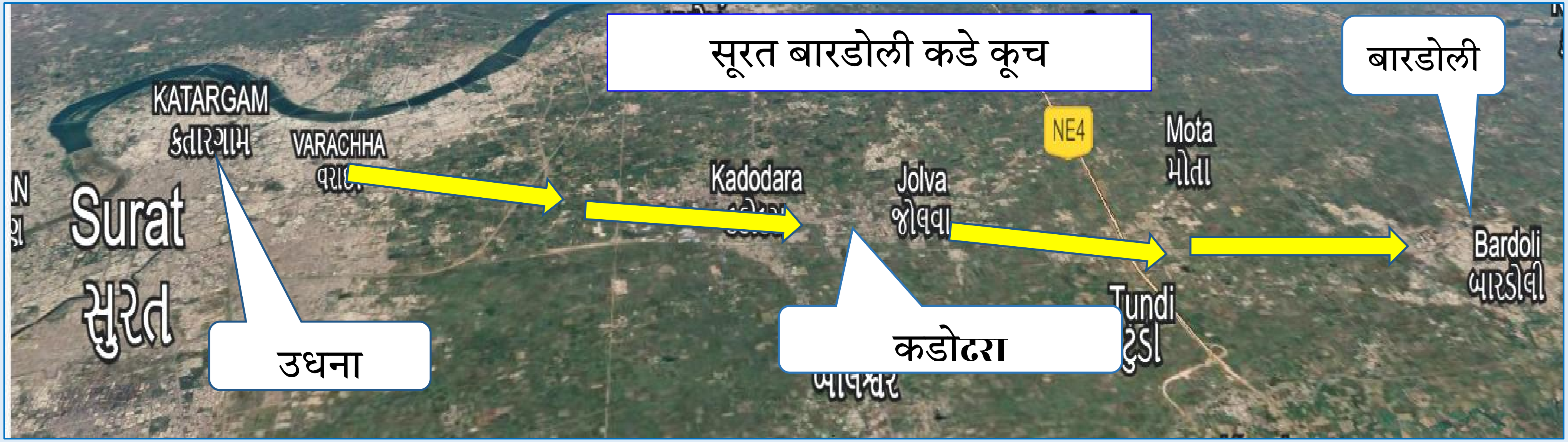

बारडोलीकडे कूच, नियोजनाचा भाग!

सूरतहून (समुद्रसपाटीपासून उंची १० मीटर) बारडोली अंतर ४० किमी. सपाट ३० मी. उंची, नदी, ओहोळाचे पात्र ओलांडायला सोपे. ताशी ३ ते ४ किमी १० तासात कापून रात्री मुक्काम.

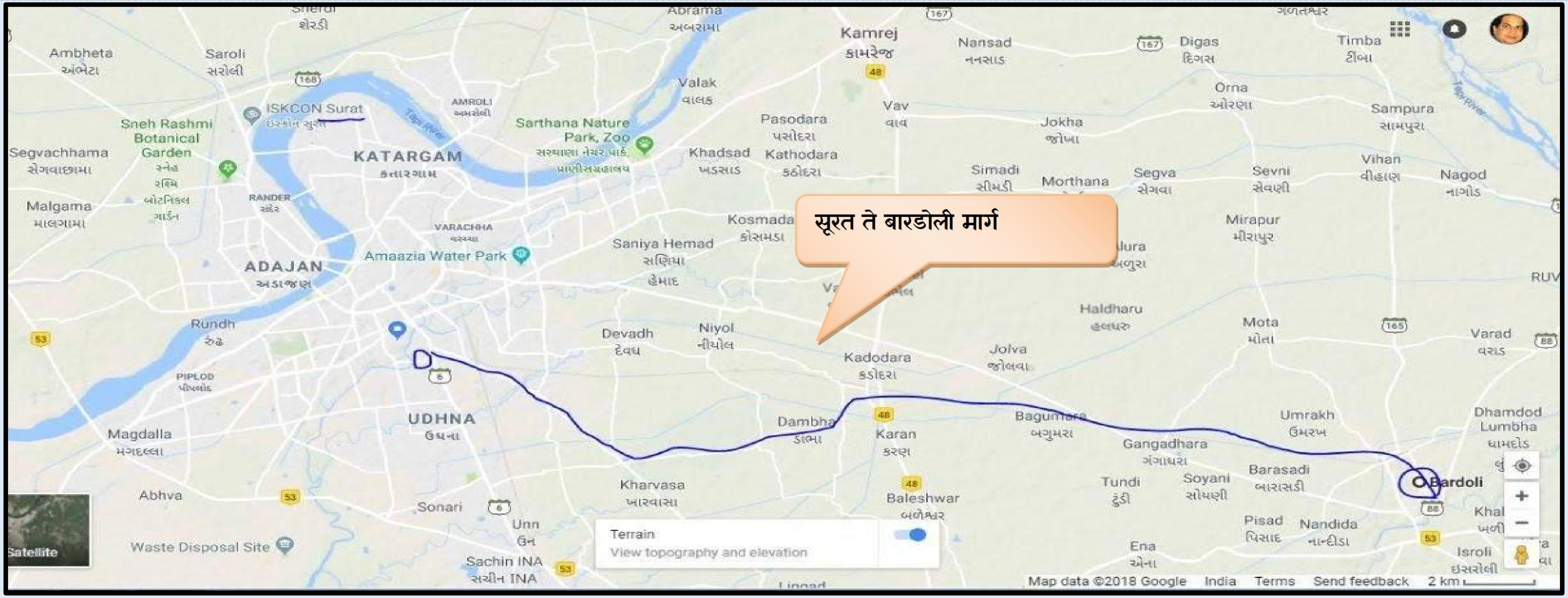

साधारणपणे जिथे माल हस्तगत केला जातो तिथून शक्य तितक्या पटकन ती जागा सोडून पाठलाग व्हायची भिती कमी असेल तिथे पोहोचून मिळालेल्या मालाची मोजणी, प्रतवारी, किंमत आणि नंतर चारशे किमीपेक्षा जास्त अंतर घेऊन जायला वाहतुकीचे काय मार्ग अवलंबावेत याचा विचार करून सैन्याची विभागणी करायला बारडोली हे गाव सोईचे असावे. कारण उन, कानसाद, अदाडा, अमलसाड , नवसारी ही दक्षिणेच्या वाटेवरील खेडी-गावे समुद्रसपाटीपासून १० मीटरपेक्षा कमी उंची वर आहेत म्हणून वाटेत दलदली, आणि पूर्णानदीचे पात्र समुद्राला मिळताना भरती ओहोटीचा प्रभाव पडून रुंद होत असल्याने त्यातून हजारो जनावरांना घालून इतक्या लांब येऊन हिम्मत करून मिळवलेला माल वाहून न जावा किंवा ओला होऊन खराब व्हायची शक्यता लक्षात घेणे मिलिट्री कमांडरांना म्हणजेच महाराजांच्या लेखी महत्वाचे ठरते.

लुटलेला माल घेऊन, महाराज घाईघाईने बारडोलीकडे निघाले! बारडोली रात्रीच्या शांततेत, महाराजांनी मालाची विभागणी केली!

मालाची विभागणी, रणनीतीचा भाग!

१.**पहिला भाग बोजड सामानाचा** - कनातीचे खांब, गालिचे, लहान मोठे तंबू, खुंट्या दोर, विदेशातून आलेले कापड गठ्ठे, तोफांच्या दारूची, हत्यारांची लहान-मोठी लाकडी खोकी, अवजड लोखंडी उपकरणे, जेवणावणी बनवायची उंची भांडी - कुंडी, शोभिवंत अवजड दरवाजे, नक्षीकाम केलेल्या जाळ्या, लाकडी कोरीवकाम, हस्तिदंताचे खोके, लोखंडी माल, तांबे पितळेची अवजड चीजवस्तू, अन्य समुद्रातून आणताना ओलेचिंब झाले, बुडले, नष्ट झाले तरी चालेल असे सामान.

२. **दुसरा भाग- अती किमती माल** - तयार हिरे, सुवर्णचे दाग-दागिने, सोन्या, चांदीच्या लडी-विटा, तांब्याच्या तारांच्या गुंडाळ्या, पत्रे, मोहोरा, दाम, वराह, महमूदी, लारी, पौंड, शिलिंग, रियाल अशी विविध देशोदेशींच्या चलनांच्या थैल्याच्या थैल्या, भरलेल्या रोख रक्कमा, मौल्यवान तयार हिरे (डायमंड), माणिक (रूबी), पाचू-पन्ना (इमराल्ड), निळे, पिवळे (सफायर) वगैरे शिवाय पैलू पाडायला आलेली रत्ने, मोती(पर्ल) विविध आकाराच्या धारदार पात्यांच्या रत्नजडित मुठींची शस्त्रे. किंमत जास्त पण पाठीवरून वाहून न्यायला सोईचा असा कोठल्याही परिस्थितीत न गमवायचा ऐवज.

३. **तिसरा भाग** - गमावायला लागला तरी चालेल असा ऐवज. परदेशातून आलेले कागदांचे गठ्ठे, किमती कापड तागे, मसाल्याचे पदार्थ, अफू? चहा? परदेशात विकायला तयार ठेवलेली मालाची खोकी, गठ्ठे, गासोड्या. रेशमी धागे, कापड, हा माल गमावायला लागला तरी चालेल असा ऐवज. कोणता माल उचलायचा आणि कोणता नाही ते महाराजांनी त्यांना आधीच्या १६६४ सालामधील प्रकारातून अनुभवाने ठरवलेला किंवा माहितीतला असावा.

जनावरांची क्षमता, प्रवासाचा वेग!

एका गाढवावर ५० ते ७० किलो वजन, आणि बरोबर चालकाचे ओझे! १,००० मालवाहू जनावरे, म्हणजे जवळपास १० ते १४ ट्रक! पण त्यांची सुरक्षा महत्त्वाची होती! कारण, 'हपापाचा माल गपापा' करण्याची शक्यता होती! बैल, घोडे, उंट गाड्यातून गवताचे भारे, तोबऱ्याचे धान्य, अंथरुण - पांघरूणे व इतर किरकोळ सामान.

काही गाढवं १५० किलोपर्यंत वजन वाहू शकतात, पण किती दूर, हे माहीत नाही! म्हणून, ५० ते ७० किलो वजन, आणि बैलागाड्या, कुटुंबांसाठी वापरल्या जात होत्या!

सुरतेतील लढाई आणि आर्थिक उलाढाल
तळटीप:
१६६४ च्या नंतर, औरंगजेबने सुरत शहराला संरक्षक भिंत बांधण्याचा हुकूम दिला होता.
परंतु, गलथानपणा, आपापसातील हेवेदावे, आणि पैशाचा अपहार यामुळे भिंतीचे काम अर्धवट राहिले. एप्रिल १६७० पासून, शिवाजी महाराज सुरतेवर हल्ला करायला निघाले असल्याच्या बातम्या येत होत्या. यामुळे, गुजरातचा सुभेदार बहादूर खान व्यापार्यांच्या समाधानासाठी काही महिने सुरतेत राहिला. परंतु
उत्तरेत अफगाणिस्तान आणि इराणमध्ये संघर्ष सुरू झाल्यामुळे, औरंगजेबने दक्षिण सुभ्यातील अनेक वेचक सरदारांना त्यांच्या सैन्यासह पंजाब आणि सिंध भागात नेले.
व्यापारी आणि सावकारांची भूमिका:
विरजी व्होरा हे सुरतेतील प्रमुख व्यापारी आणि सावकार होते, ज्यांचा व्यवसाय जागतिक स्तरावर प्रसिद्ध होता.
या व्यापाऱ्यांच्या आर्थिक उलाढालींवर कर लावून, मुगल राज्यकारभाराला दरवर्षी करोडोंचा महसूल मिळत असे.
अशा शहरावर दहशत निर्माण करून महसूलात खंड आणल्यास, मुगल राजसत्तेला सैनिक मोहिमांवरील खर्चात ताण येऊ शकत होता.

सुरक्षाव्यवस्था आणि व्यापाऱ्यांचे हाल:
व्यापाऱ्यांनी १६६४ नंतर स्वतःच्या पेढ्यांसाठी सुरक्षाव्यवस्था केली होती.
पण ऐनवेळी सुरतच्या किल्ल्यावरून सैनिक सुरक्षा मिळाली नाही, त्यामुळे श्रीमंत धनिकांना त्यांच्या मालाची कोठारे उघड करून द्यावी लागली.
महाराजांनी फ्रेंच, डच, आणि इंग्रजांना धमकावून त्यांच्या वखारीबाहेर येण्याची ताकीद दिली होती.
सैनिकांची कार्यवाही:
या परिस्थितीत, जो सापडेल त्याचा शारीरिक छळ करून, मारून, धाक दाखवत माल मिळवायला गेलेल्या सैनिकांना दौलत विना अडथळा धनसंपत्ती देण्याची सोय केली गेली.
आधीच्या १६६४सालच्या लुटीत, अँथनी स्मिथ महाभाग आपल्या चतुराईने मरणाच्या दारातून सुटले होते. एका वकिलाच्या सुरे हल्ल्यातून बचावले होते.
निष्कर्ष:
सुरत शहरातील व्यापारी आणि सावकारांच्या आर्थिक

उलाढालींवर लढाईचा थेट परिणाम झाला. या सर्व घटनांनी सुरतेतील आर्थिक स्थिरतेवर मोठा परिणाम केला, ज्यामुळे राजसत्तेच्या खर्चात ताण येऊ शकला. शिवाजी महाराजांच्या मोहिमेने या शहरात दहशत निर्माण केली, ज्यामुळे व्यापाऱ्यांना आणि सामान्य जनतेला मोठा धोका निर्माण झाला.

अतिरिक्त माहिती

१) जनावरांची एकुलत्या वहनक्षमता — गणित

एका गाढवावर *एकूण ५० ते ७० किलो* भार (दोन्ही बाजूंनी पडशात लटकलेले + चालकाच्या खांद्याला पाण्याच्या पिशव्या इ.).
आणि एकूण मालवाहक जनावरे = १०००(गाढवे/बैल/बैलगाड्या मिश्र).

एका जनावराचा भार = किमान ५० किलो.
→ १००० जनावरांसाठी = ५० × १००० = ५०,००० किलो = ५० टन.
एका जनावराचा भार = कमाल ७० किलो.
→ १००० जनावरांसाठी = ७० × १००० = ७०००० किलो = ७० टन.
म्हणजे: एकूण वहन भार ≈ ५० ते ७० टन.

२) आधुनिक ट्रक-समानता “सध्याच्या काळात ५ टन मालवाहू टाटा कंपनीचे १० ते १४ ट्रक.”
३) तांडा-लांबी आणि त्याचा परिणाम — अर्थपूर्ण गणना

एका गाढवाला पुढे-मागे धरून ३ मीटर, बैलांना ४ मीटर, बैलगाड्यांना ६मीटर जागा लागते — आणि सरासरी ४ मीटर अंतर धरून १००० जनावरांमुळे तांडा = १००० × ४मी = **४००० मी = ४ किमी.** त्यामुळे तांडा **किमान ४किमी लांब.** जंगली, चिंचोळ्या वाटेत थांबत-थांबत चालवताना हे फारच जटिल व धोका-ग्रस्त ठरते.

४) व्यवहारिक आणि सामरिक आव्हाने (सविस्तर शब्दांकन)

४ किमी लांब तांडा म्हणजे पुढील भागातील आणि मागील भागातील एकमेकांपासून वेगवेगळे घटनास्थळे होतील. एका भागात हल्ला झाला तरी दुसऱ्या भागाला तात्काळ मदत पोहोचवणे कठीण ठरेल. थांबण्याच्या वेळी तांडा संकुचित

करून ठेवता येत नाही — कारण जनावरे एकमेकांना स्पर्श करुन घ्यायची सवय करतात; त्यामुळे अव्यवस्था होऊ शकते.

निरंतर पहारा व गस्त व्यवस्था - सतत जागेवर ठेवण्यासाठी कमांडरला **ऑवरलॅपिंग गस्त सिस्टीम** ठरवावी लागते — पुढाकार (scouts), दोन्ही बाजुतील flank guards, मध्यभागी convoy escort, आणि मागील rear guard. यापैकी प्रत्येक गटाला बदलत्या वेळेत (rotations) विश्रांती देणे आवश्यक आहे, नाहीतर गस्तकर्मी थकून पडतील.

मानवी-जनावरांचे दमणूक आणि विश्रांती - "१२ तास पिदडवून मधे मधे थांबत २ तास विश्रांती" असा नियम दिसतो. हा कठीण, पण व्यवहार्य शेड्युल आहे — म्हणजे १२तास चालवणं + दर २ तासांनी १–२ तास विश्रांती/चारापाणी. मात्र, जमीनीचा, हवामान आणि जनावरांच्या अवस्थेनुसार हा शेड्युल बदलतो — भीती किंवा अचानक धावपळीमुळे विश्रांती रद्दही करावी लागू शकते.

संकुलन, दोरबंध आणि मालाची सुरक्षितता - माल सैल न व्हावा म्हणून दोरबंध, लाकडी साडगी, पट्टे आणि नाकातील वेसण यांची लगातार तपासणी करावी लागते. प्रत्येक मोठ्या वस्तूवर नियंत्रणासाठी **टॅली मार्क / खुणा / चिन्ह** लावले पाहिजे — ज्यामुळे "हपापाचा माल गपापा" करणे कठीण होते.

गुप्तता व आवाज-नियन्त्रण - तांड्याचे आवाज, जनावरांची घोर ओरडणी, उडलेली घूळ रस्ता धूसर करू शकतो; म्हणून रात्रीच्या हालचाली, शिपाईंची पायवाट, आणि मालाचं माउंटिंग शांततेने करणे गरजेचे — नाहीतर आसपासच्या लोकांमध्ये ऐकून शंका निर्माण होऊ शकते.

मानवी ताण — मानसिक व शारीरिक - सतत पहारा, अनिश्चित रस्ता, चोरीच्या धोका, आणि जवळच्या शत्रूच्या संभाव्य छाप्यामुळे सैनिकांवर स्थायी तणाव राहतो. हे तणाव थकवा, निर्णयक्षमता कमी करणे, सहकार्यात घट यांना कारणीभूत ठरते. अशा परिस्थितीत नेतृत्वाची स्पष्टता, बक्षीस/शिस्तीचे नियम आणि वेळी-वेळी विश्रांती व अन्नाचे नियोजन हेच मोर्चाचे स्थैर्य राखतात.

आहार व पाणी — मानवी व पशू दोघांसाठीच अत्यावश्यक - १००० जनावरांना चारापाणी आणि त्यांच्या चालकांना, महाराजांच्या १० हजार सैनिकांना जेवण पाणी व नियमित

देणं हे रोजचं मोठं ताण आहे. चारापाणी मिळवणारा प्रदेश तर पायदळी किंवा दररोजच्या थांब्यांचा विचार करून मार्ग आखायचा होता.

शत्रूच्या विरुद्ध उपाययोजना - दुहेरी काम (तांड्यापासून लांब जाऊन हल्ला करणं आणि सुखरूप परत येणं) करताना शत्रूच्या छुप्या टोळ्यांवर लक्ष ठेवावे लागते. आता-पर्यंत महाराजांनी वापरलेले साम·दाम·दंड·भेद यासारखे उपाय - पण खासकरून **जलद-गतीतील चुस्त दस्ते** (quick reaction forces) ठेवल्यास मध्यभागी असलेला माल सुरक्षित राहू शकतो.

५) छोटं रणनीतिक उदाहरण - हे कमांडर-मॉडेल व्यवहार्य तत्त्वांवर आधारीत आहे; ह्या साऱ्या कठिण व्यवस्थापन - छायेखाली, महाराजांचे सैनिक आणि वाटाड्यांनी कष्टाने, शिस्तीने व धैर्याने त्या मालवाहक तांड्यांना वाचविले. चार किलोमीटरचा तांडा, रात्रीच्या थंडीत जागरूकता - हे सर्व म्हणजे युद्धाची एक वेगळीच भाषा आहे. आणि ज्यांच्यावर हे सर्व अवलंबून होते - ते विक्षिप्त वा हिंसक नव्हते; ते शिस्तबद्ध, नियोजक आणि लोककल्याणाच्या हेतूने कार्य करणारे रक्षक होते. ...

❖ एका गाढवावर *एकूण ५० ते ७० किलो* भार (दोन्ही बाजूंनी पडशात लटकलेले + चालकाच्या खांद्याला पाण्याच्या पिशव्या इ.).

❖ “१२ तास पिदडवून मधे मधे थांबत २ तास विश्रांती” असा नियम दिसतो. हा कठीण, पण व्यवहार्य शेड्युल आहे — म्हणजे १२तास चालवणं + दर २ तासांनी १–२ तास विश्रांती/चारापाणी.

❖ माल सैल न व्हावा म्हणून दोरबंध, लाकडी साडगी, पट्टे आणि नाकातील वेसण यांची लगातार तपासणी.

Adobe Stock | #217036246

* जगातल्या काही गाढवांच्या जाती १५० किलो पर्यंत वाकडेतिकडे आणि जड माल लीलया नेताना वापरल्या जातात. पण एका वेळी ते किती दूरवर असे वजन नेऊ शकतात हे नक्की माहित नाही. म्हणून ५० ते ७० किलो इतपत वाहून नेतील असे धरले आहे. बैल, घोडा, उंट गाड्या वापरात होत्या. त्या अन्य बरोबरचे अंथरूण, खायच्या वस्तू, शिधा-सामान, बाया-मुलांना, वृद्ध लोकांना नेण्याकरिता वापरले जात असावे.

सध्या सुरतचा सुशोभित किल्ला असा दिमाखदार दिसतो. आतील दिवाणखाने, ऐतिहासिक घटनांचे दस्तऐवज वातानुकूलित आहेत.

पुढे चालू